

Çinarə Sərdar qızı Əlibabəyeva
Bakı Dövlət Universiteti
c26709932@gmail.com

MOLLA PƏNAH VAQİF VƏ AŞIQ ƏLƏSGƏR YARADICILIĞINDA BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ: EPİTET VƏ TƏŞBEH

Açar sözlər: *epitet, bənzətmə, təsvir, qoşma*

Key words: *epithet, analogy, description, goshma*

Ключевые слова: *эпитет, аналогия, описание, гошма*

Əsrlər keçir, nəsillər bir – birini əvəz edir, əsl sənət əsəri olan şeirlər həmişə dodaqlarda, dillərdə səslənir, ürəklərə təsir edir, yaddaşlarda əzbər olaraq yaşayır. Belə şeirlərin tərif və təbliğə ehtiyacı yoxdur. Onlar çap olunmasalar da, öz ömürlərini ecazkar bir qüdrətlə uzadırlar. Elə bil sözlərin sehrkar quruluşu onlara yeni həyat və qüvvət verir. əsrlərin imtahanından çıxıb unudulmayan belə əsərlər klassik irsimizin ən gözəl nümunələridir. Molla Pənah Vaqif də (1717-1797) öz tərəvətini əsrlərcə yaşadan klassik şeirimizin ölməz nümunələrini yaratmış sənətkarlardan biridir.

Vaqif öz ədəbi və siyasi fəaliyyətlə xalqla bağlı mütərəqqi şəxsiyyətlərdən biri olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına kömək etmiş qüdrətli bir sənətkardır.

Şairin əsl adı Pənah, atasının adı Mehdi ağadır. Lakin sonralar Vaqif məktəbdar olduğu üçün Molla Pənah adı ilə xalq arasında tanınır.

Bütün həyatını xalqla, vətənə xidmət işinə sərf etmiş, xalqla yaxından bağlı bir yaradıcılığa malik şairin həyat yolu ömrünün sonunda faciə ilə bitir. Vaqif edam edildikdən sonra onun evi talan olunur. Bütün bunlar Vaqif irsinin bizə gəlib çatmamasına səbəb olur. Talan zamanı şairin əsərlərinin çox hissəsi itib – batmış, divan və əlyazmaları məhv olmuşdur. Lakin xalq sevimli şairinin şeirlərini hafizələrdə yaşatmış, müxtəlif vasitələrlə Vaqifin əsərlərinin müəyyən qismini mühafizə etməyə müvəffəq ola bilmişdir. Vaqif yaradıcılığının hafizələrdə qalan və ədəbiyyat həvəskarları tərəfindən köçürülüb saxlanılan ayrı – ayrı nümunələri bizə çatdırmışdır.

Vaqif yaradıcılığı lirik poeziyanın artıq müəyyən inkişaf yolu keçib formalaşmaqda olduğu bir dövrə təsadüf edir. Vaqif isə formalaşmaqda olan lirik şeiri yeni realist inkişaf yoluna salaraq, onu xalq ruhuna, xalq zövqünə yaxınlaşdırmış, özünə qədərki fəqli bir yolla istiqamətləndirmişdir.

Şairin yaradıcılığı ilə Azərbaycan şeiri tarixində yeni bir dövr başlanır. Vaqif lirikası ilə poeziyada yeni bir səhifə açılır, poeziyamızda nikbin bir əhval – ruhiyyə, həyatı və dünyəvi gözəlliyə pərəstiş hissləri qüvvətlənir. Realist şeirin ilk nümunələri məhz onun adı ilə bağlıdır.

Vaqif yüksək zövq, incə hisslər, dərin və nikbin duyğular şairidir. Onun yaradıcılığında məhəbbət lirikası əsas yer tutur. Klassik şeirimizin əsas mövzusu olan gözəllik şairin lirik qoşmalarında yeni bir mənə, yeni bir tərəvər kəsb edir. Aşıq şeirimizdən gələn yüksək dünyəvilik Vaqif lirikasında istiqamətverici rol oynayır. Onun qələmə aldığı gözəllər bütün xarici məlahəti və daxili zənginliyi ilə təsvir edilir.

Qoşmalarının mühüm hissəsini gözəlliyin təsvirinə həsr etmişdir. Bu əsərlərdə təsvir edilən “sərv qədli”, “mina boylu”, “zülfü ənbər”, “şəkər göftarlı” kimi ifadələr gözəlin qəddini, qamətini, rəftar və danışığını, onun saçlarını təsvir edir. Ədəbiyyatşünaslıqda bu ifadələrə bədii təyin deyilir. Bədii təsvir vasitələrinin sadə növlərindən biri olan bədii təyin- yəni epitet hesab olunur. Bədii əsərdə mənəni qüvvətləndirmək, müəyyən bir cəhəti daha qabarıq çatdırmaq üçün həmin fikri ifadə edən sözə qüvvətləndirici təyinedici söz artırılır. Epitet yunan sözü olub, mənası əlavə deməkdir. Nəzərdə tutulan əşya və yaxud hadisə bildirən sözə əlavə olunan söz onun mahiyyəti, əlamət və keyfiyyəti ilə əlaqədardır.

O cümlədən də vaqifin qoşmalarında istifadə etdiyi epitetlər onun yüksək qabiliyyətə, bacarığa malik olduğunu bir daha sübut edir:

Xublar arığından yarımaq olmaz,
İgidin həmdəmi gərək çağ ola,
Bəstə boylu gərək, mina gərdənli,
Zülfü siyah, var əndamı ağ ola.

Və yaxud:

Biz doymadıq yarın şirin dilindən,
Şəkər parçasından ləbi – balından,
Mina gərdənindən, incə belindən,
Hayıf oldu, sarmaşmadıq ayrıldıq.

Bəndlərin ikisində də istifadə olunmuş “mina gərdən” ifadəsi epitetdir. Bu təsvir vasitəsinin digər bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada məna həqiqilikdən tamamilə uzaqlaşır, məcazi məna üstünlük təşkil edir.

Digərində:

Sərv boylum, bir çıx, görüm boynunu,
Onda qurban edim canı mən sənə.
Qaşlarının tağı qibləgahımdır,
Fəda qılım din-imanı mən sənə.

Haçanacan canım odlara yaxım,
Hər tərəfə daşqın sellər tək axım.
Çox müştəqəm aç üzünü, qoy baxım.
Ənbər zülfə, gül yanağa, Fatimə!

Özün pəri, xülqü xoyun fəriştə,
Harda olsan ora dönər behiştə
Sən gərəkdir gündə çıxasan gəştə,
Gül düzəsən gül buxağa, Fatimə!

Birinci şeirin birinci misrasında “sərv boylum”, ikinci və üçüncü şeirlərin sonuncu misralarında istifadə olunmuş “gül buxaq”, “gül yanaq” və “ənbər zülf” ifadələri bədii təyin hesab olunur. Şair gözəlin “saçlarını müənbərə”, “xalını hinduya”, “alınını yaya”, “gözlərini caduya” bənzədir.

Bir görəydim sənin gül cəmalını,
Cadu gözlərini, yay hilalını,
Müənbər saçını, hindu xalını,
Yetərdi hər dərdim dəvaya, pəri!

Şairin qoşmalarında istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələrindən biri də təşbehdir. Bu söz mənşə etibarilə ərəb sözü olub, mənası oxşatmaq, bənzətmək deməkdir. Ona görə də azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında məcaz növlərindən biri kimi təşbeh sözünün əvəzinə bənzətmə termini də işlədilir.

“Bədii ədəbiyyatda bir əşyanın və ya hadisənin müəyyən əlamətə görə özündən daha qüvvətli əşya və hadisəyə oxşadılmasına təşbeh və yaxud bənzətmə deyilir”.

Xumar – xumar baxmaq göz qaydasıdır,
Lalə tək qızarmaq üz qaydasıdır.
Pərişanlıq zülfün öz qaydasıdır,
Nə badi- səbadan, nə şanədəndir.

Burada işlənmiş “lalə tək qızarmaq üz qaydasıdır” misrasında şair təşbeh yaratmışdır. Qırmızılıq isə gözəllik əlamətidir. Təşbehin əsasında müqayisə durur, bir əşya başqa bir əşya ilə qarşılaşdırılır. Lakin bu əşyalar arasında ancaq bir və ya bir neçə oxşarlıq yaradılır.

“Təşbeh müəyyən əlamətlərinə görə epitetlərdən fərqlənir. Epitetlər bir sözə qüvvətləndirici başqa bir söz əlavə etmək yolu ilə düzəlsə, təşbeh iki əşya (yaxud hadisə) arasında oxşar əlamət tapmaq yolu ilə yaranır. yuxarıdakı nümunədən göründüyü kimi, təşbeh, tərəflər arasındakı müştərək sifət (əlamət) kimi, tək sözlərinin vasitəsilə ifadə olunur. Lakin təşbehdə bəzən qoşma iştirak etmir. Şair sözə qənaət etmək məqsədilə özü qəsdən bənzətmə qoşması işlətmir”. Aşağıdakı nümunələrə nəzər salaq:

Dəhanın sədəfidir, dişlərin inci,
Sanasan ağzın püstədir, ay qız!
Xumar gözlərini sevəndən bəri
Dərdə düşüb canım, xəstədir, ay qız!
Ağzı piyaləsən, gərdəni mina,
Nazik əllərində innabı həna,
Səni görən deyər, yaşılbaş sona,
Ucu həlqə, siyəh tel ilə sənə!

Şair ilk şeir parçasının birinci və ikinci misralarında üç təşbeh işlətməmiş, lakin heç birində müştərək sifət bildirən qoşmadan istifadə etməmişdir. Sözdən ustalıqla istifadə etməklə şair “dəhanın sədəfidir”, “dişlərin inci”, “ağızın püstədir” kimi bədii təsir gücünə malik təşbehlər yaratmışdır. Digər şeirdə işlənmiş “ağzı piyaləsən”, “gərdəni mina”, “yaşılbaş sona” kimi ifadələr bənzətmələrdir.

Aşıq Ələsgər lirik şeirin böyük yaradıcısıdır. O, elə qüdrətli lirika yaratmışdır ki, özündən həm əvvəl, həm də sonra aşıq şeiri belə bir zirvəyə yüksələ bilməmişdir.

Bu lirikanın gözəlliyi əgər bir tərəfdən Aşıq Ələsgərin həyata baxışı, dünyagörüşü, milli – mənəvi dəyərlərə və şifahi xalq yaradıcılığı ənənələrinə bələdliyi ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən onun fitri istedadı, sənətkarlıq məharəti, Azərbaycan dilinin zəngin poetik imkanlarını üzə çıxarmaq səriştəsilə əlaqədardır. Ələsgər təkcə Azərbaycan dilinin gözəlliklərini şeirə gətirmir, bu dilin səs xəzinəsinə baş vurur, onun ahəng, ritm rəngarəngliyini, səs və söz komplekslərinin çoxcəhətliyini şeirində əks etdirir.

Aşığın bir sənətkar kimi köksündən car olan söz gözəllikləri müxtəlif məzmun çevrəsi yaradır- onun təbiət lirikasını, məhəbbət duyğuları silsiləsini və fəlsəfi-didaktik şeirlərini əhatə edir.

Bütün bunlarla yanaşı, şair qoşmalarında bədii təsvir vasitələrinə də yer vermişdir.

Qoşmalarında istifadə etdiyi epitet və təşbehlər şeirin bədii təsir gücünü artırır. Nümunələrə nəzər yetirək:

Büllur buxaq, bəyaz gərdən,
Ağlım aparır səndən,
Yaxasına hərdən- hərdən
İnci, sədəf düzən gözəl!

Və yaxud:

Sevdim zalım, bağrı daşı,
Almaz kirpik, qələm qaşı,
Tərən görüb yaşılbaşı,
Sağın, qaynaq çala, Maral!

Aşıq Ələsgərin birinci qoşmada istifadə etdiyi “büllur buxaq” ifadəsi, ikinci şeirin ikinci misrasında istifadə olunmuş “almaz kirpik”, “qələm qaş” ifadələri epitetlərdir.

Şair təşbehlərdən məharətlə yaradıcılığında istifadə etmişdir:

Gözəlsən, tərifin düşüb mahala,
Zər kəmər yaraşır qaməti – dala,
Ləb qönçə, diş inci, yanağın lala,
Çəkilib qaşların yay, sarıköynək!

Digərində:

Ağ üzdə xalın bənövşə,
Az qalır bağrımı deşə,
Məcnunluqdu mənə peşə,
Düşmüşəm mahala, Maral!

Camalındı şəmsü – qəmər,
Vəsfən olub dildə əzbər,
Ucundan yazıq Ələsgər,
Dönübdü abdala, Maral!

İlk şeirin üçüncü misrasında işlənmiş “ləb qönçə”, “diş inci”, “yanağın lala”, dördüncü misrada işlənmiş “qaşların yay” ifadəsi təşbehdir. Digər şeirlərdə “xalın bənövşə” - yəni bənövşə kimi, “camalındı – şəmsü – qəmər” deyən şair gözəlin üzünü günəşlə aya bənzədir.

Biz bununla da Aşıq Ələsgərin necə fitri istedadı, qabiliyyətə, bacarığa malik olduğunu bir daha şahidi olduq.

Ədəbiyyat

1. Azad Nəbiyev. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı- 2 hissə, Bakı, “Apostroff”- 2014
2. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr – 2 cild, “Şərq-Qərb” Bakı, 2005

3. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi “Maarif” nəşriyyatı, Bakı, 2011
4. P.Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı, 1992
5. Vəqif Seçilmiş əsərləri “Şərq-Qərb”, Bakı, 2004

Means of artistic description in the works of Molla Panax Vagif and Ashig Alasgar: education and allegory

Summary

Artistic means of description can be found both in the works of Molla Panah Vagif and in the works of Ashig Alasgar. One of the means of artistic expression used by both artists in their poems is smile. Expressions such as “pearls of genius” and “pearls of teeth” used in conjunctions are similar. In others, expressions such as “diamond eyelashes”, “pencil eyebrows” are artistic. Such expressions in the works of artists have further enhanced the artistic impact of their poems.

Средства художественного описания в произведениях Молла Панах Вагиф и Ашиг Аласгар: эпитет и аллегория

Резюме

Художественные средства описания можно найти как в произведениях Молла Панах Вагифа, так и в произведениях Ашига Аласгара. Одним из способов художественного выражения, использованным обоими художниками в своих стихах, является сравнение. Выражения “жемчужины гения” и “жемчужины зубов”, используемые в словосочетаниях, схожи. В других выражениях, таких как “алмазная ресница”, “карандаш для бровей”, являются художественными. Такие выражения, разработанные в произведениях художников, еще более усилили художественное воздействие их стихов.

Rəyçi: dos. S.Qocayeva

Göndərilib: 25.05.2020

Qəbul edilib: 27.05.2020